

Анжеліка Попович

ДОТРИМАННЯ ЄДИНОГО МОВНОГО РЕЖИМУ В СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Одне із завдань сучасної школи – формувати національно свідому мовну особистість. С. Я. Єрмоленко зауважувала: «Мовну особистість формує мовне середовища. Брак такого середовища не дає змоги індивіду випробувати практично володіння механізмом мови, довести його до автоматизму» (Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови). – К., 1999. – С. 356).

У цьому аспекті важливим є дотримання в загальноосвітніх навчальних закладах єдиного мовного режиму – вимог до загальної грамотності й культури мови учнів. Мета єдиного мовного режиму – закріпити на практиці знання з мови, набуті впродовж навчання, і підвищити культуру мови школярів. Зусилля вчителів-словесників повинні підтримуватися педагогічним колективом школи: вимог до усної та писемної мови учнів на уроках української мови і літератури варто дотримуватися при викладанні усіх шкільних предметів.

Взірцевою має бути також мова шкільного підручника. Для цього «ціле громадянство мусить пильнувати, щоб усі підручники по його школах були писані тільки соборною літературною мовою, і то такою зразковою мовою, щоб на ній мовно виховувалась молодь» (І. Огієнко).

Спробуймо проаналізувати дотримання норм сучасної української літературної мови в підручнику із всесвітньої історії для 10 класу профільного рівня (Ладиченко Т. В. Всесвітня історія: підручник для 10 кл. загальноосв. навч. закл.: профільний рівень. – К., 2010).

Насамперед звернімо увагу на використання засобів милозвучності української мови, зокрема чергування прийменників *у – в, з – із – зо*, сполучників *і – й*, відповідні правила зафіксовано в Українському правописі. На ці аспекти звертав увагу й І. Огієнко: «звук *й* (він приголосний, а не голосний) –

це особливість української мови, – він дуже далекий від *i*, а сам мало помітний у вимові. Його не кожен може належно вимовити. Наприклад, чужинці ... не можуть його вимовити» (Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова. – К., 2010. – С. 234). Крім того, він наголошував: «Українська мова вільно вживає сполучника *та* замість *i*, таке *та* не треба забувати. ... Знаємо, що деякі советські редактори викидали з мови це *та*, але робили це тільки з політичних мотивів, бо російська мова таке (*да*) оминає» (Там само, С. 240). Натомість в аналізованому підручнику натрапляємо на порушення чергування *y* – *v*, *i* – *й*: *Допомогти у цьому покликани наведені у підручнику уривки з документів...* (С. 3); §1. *Індустріальне суспільство. Нові явища у економічному і соціальному житті* (С. 7); *Особливе значення надавалось розширенню прав і повноважень виборних органів влади (парламентів, муніципалітетів), більш широкій участі у політичному житті тих соціальних верств...* (С. 15); *Поступово відбувається професіоналізація політичної діяльності, перетворення роботи депутата парламенту, члена муніципалітету у постійну оплачувану професію* (С. 16); *Чий інтереси у парламенті мала представляти лейбористська партія?* (С. 38); *розпалися багатонаціональні імперії і звільнені народи* (С. 3); *контролювали більшу частину видобувної і оброблювальної промисловості країни* (С. 21); *Згадайте, що стало причиною занепаду і кризи ідеології і політики англійських лібералів у цей час* (С. 31); *Хто стояв біля витоків її економічної і військової могутності?* (С. 39).

Поширена помилка в підручнику – кальки з російської мови:

1) *відносно* (з рос. *относительно*) замість *стосовно*, *щод*: *Перше, що необхідне для вироблення політики відносно корпорацій, це знання фактів, тобто гласність* (С. 29); *Однак лідери консервативної партії розглядали це як загрозу втрати британського впливу і домоглися більш жорсткого урядового курсу відносно національно-визвольного руху в колоніях* (С. 169);

2) з точки зору (з рос. *точка зрения*) замість з погляду: *сформулювати та висловити власну точку зору* (С. 3); *Свою точку зору обґрунтуйте* (С. 15, 23, 91, 120); *У ході внутріпартійної боротьби в 1920-х рр. зіштовхнулися різні, альтернативні*

точки зору на шлях просування до загальної мети – побудови соціалізму (С. 236);

3) виключно (з рос. *исключительно*) замість *тільки*: Вона гарантує вільне відправлення культів, обмежене **виключно** вимогами громадського порядку (С. 50);

4) **співставляти, співставлення** (з рос. *сопоставлять, сопоставление*) замість *зіставляти, зіставлення*: Не менш важливим буде і **співставлення** ситуації у провідних країнах із станом справ в Україні (С. 3); **співставляти** політичне та соціально-економічне життя Франції та Великої Британії у 20-х рр. (С. 162);

5) в якості (з рос. *в качестве*) замість *як*: Пропонуючи соціал-демократам використовувати у своїх інтересах парламент і діяти в ньому **в якості** самостійної політичної сили (С. 43); Форд був одним з перших підприємців, які усвідомили, що робітник може приносити прибуток і **в якості** споживача товарів (С. 20);

6) **піднімати** (з рос. *поднимают*) замість *порушувати*: Знову **підняте** питання про протекціонізм – необхідність захисту англійського ринку від іноземної конкуренції – викликало серйозні розбіжності у партії... (С. 33);

7) в тому числі (з рос. *в том числе*) замість *також і, зокрема й, навіть і*: З 1870 до 1913 р. обсяг промислового виробництва в країні збільшився у 6 разів, **у тому числі** видобуток вугілля – у 7 ... (С. 39); У цей час зміцнилися й франко-російські відносини, **у тому числі** й в галузі військового співробітництва (С. 102);

8) **носити** (з рос. *носят*) замість *бути, мати*: Лютнева революція **носила** буржуазно-демократичний характер (С. 197); Але звинувачення у шпигунстві **носило** явно надуманий характер (С. 201);

9) **таким чином** (з рос. *таким образом*) замість *так*: Купуючи акції ікладаючи **таким чином** вільні кошти в корпорації, дрібні власники не брали безпосередньої участі у їх роботі (С. 10); Хоча виборчий закон було складено **таким чином**, щоб забезпечити у Думі більшість представникам дворян і буржуазії (С. 68) та отже: **Таким чином**, Третя республіка набула вираженого парламентського характеру (С. 47); **Таким чином**, у Європі з'явилися ворогуючі коаліції (С. 101);

10) *складова* (з рос. *составляющая і составная*) замість *складник*: *Ця операція була складовою частиною загального стратегічного плану Антанти на 1916 р. (С. 125); Найважливішою складовою політики «воєнного комунізму» стала продрозкладка (С. 223); Суть та основні складові нової економічної політики (С. 228); Фізична культура – складова загальної культури (С. 291);*

11) *ряд* (з рос. *ряд*) замість *низка, окремі, декілька, кілька*: *В інтересах споживачів уряд зменшив до 27 % мита на ввезенні до країни товари, причому ряд продуктів харчування звільнявся від них цілком (С. 26); Адміністрація Вільсона провела також ряд помірних соціальних реформ (С. 26);*

12) *подібний* (з рос. *подобный*) замість *такий*: *Їх змістом є й подібні перетворення в реальному становищі, статусі й свідомості чоловіків... (С. 137); Однак подібні обіцянки не легко було виконати (С. 168);*

13) *привести* (з рос. *привести*) замість *привести*: *До яких наслідків привело б збереження застарілих принципів внутрішньої політики? (С. 14); Промисловий переворот і наступна індустріалізація в Росії привели до глибоких зрушень соціального порядку (С. 61) тощо.*

Сучасна усна й писемна мовна практика грішить надуживанням сполучника *аби* замість нормативного синтаксичного засобу сучасної української мови – сполучника *щоб*: *Аби прискорити революцію, Ленін пропонував об'єднати роз'єднані марксистські сили в єдину політичну організацію (С. 63); Йому була байдужа форма правління, аби лише Боснія позбулась «опіки» Австрії (С. 116); Особливі зусилля докладалися, аби не допустити зближення Німеччини з Росією (С. 140).*

Б. Антоненко-Давидович зауважував, що сполучник *аби* в сучасній українській літературній мові вживають тільки як відповідник до російських *лишь бы, только бы*, «у всіх інших випадках слово *аби* стоїть не на своєму місці» (Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – К., 1994. – С. 171). *Аби* в значенні *щоб* є діалектизмом, який не тільки нестандартно звучить, а подекуди й перекидає зміст сказаного, – вважає С. Караванський (Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я». – К., 2001. – С. 59). І далі: «Треба визнати,

що пошесть «абикання» нестримно поширюється: «передові» кадри в усіх галузях мають за честь для себе «абикати». Аби-кання поширилося на ряд пристойних українських видань та на радіомовлення. Але це не значить, що наша духовна еліта має безкритично сприймати все, що готує їй суржикова кухня бездарних філологів, вихованих на теорії «злиття мов». Характерна риса цих філологів – тотальне незнання української мови, спритно масковане впровадженням невластивих нам зворотів та форм (наприклад, сполучника аби)» (Там само).

Не відповідає сучасним синтаксичним нормам вживання слова *згідно* з іменником в орудному відмінку без прийменника з: *згідно конституції США* (С. 21); *згідно прийнятої 16-ї поправки* (С. 26); *згідно точки зору* (С. 30); *згідно закону* (С. 51); *згідно царського указу* (С. 70).

І. Р. Вихованець стверджує: «Коли в газетах і журналах надуживають ... так званими активними дієприкметниками теперішнього часу, то відчуваємо, що це не природна українська мова. Це щось інше, наближене, очевидно, до суржику» (Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. – К., 2012. – С. 24; далі – Вихованець). Варто вживати або власне іменники, або описові конструкції: *випереджаюче зростання промисловості* (С. 7); *випереджаючий розвиток* (С. 39) → *випереджальне, випереджальний*; *зростаючі обсяги зовнішніх інвестицій* (С. 13) → *зростання обсягів*; *фабрично-заводська промисловість ставала домінуючою* (С. 7) → *домінувала*; *контролюючі функції* (С. 209) → *функції контролю*; *воюючі країни* (С. 91) → *країни, які воюють* тощо.

Доцільно розрізняти слова *вирішувати, вирішити* і *розв'язувати, розв'язати*. Зокрема, «віддаємо перевагу дієслову *розв'язувати, розв'язати* на позначення розв'язання проблем, справ, завдань і под. А дієслово *вирішувати, вирішити* намагаймося використовувати у значенні «роздумуючи, обмірковуючи, доходити якого-небудь висновку; намагатися реалізувати задумане, якийсь намір» (Вихованець, С. 118). Отже, некоректним є вживання дієслова *вирішувати* в таких контекстах: *Майбутні вибори повинні вирішити питання: бути або не бути робітникам дійсно представленими в парламенті?* (С. 38); *було зроблено спробу вирішити внутрішньополітичні*

проблеми з допомогою зовнішньополітичних перемог (С. 53); Чи було в країні остаточно **вирішено** земельне питання? (С. 60); Молоде покоління виростало із переконанням можливості й необхідності **вирішення** існуючих протиріч військовим шляхом... (С. 111); Незважаючи на здобутки першої революції та проведені П. Століпіним реформи, у Росії так і не було **вирішено** завдання капіталістичної модернізації (С. 195).

Відомо, що «основне значення дієслова «займатися» («зайнятися») у нашій мові – “починати горіти, спалахувати” (Зорівчак Р. П. «Боліти болем слова нашого...»: Поради мовознавця. – Тернопіль, 2008. – С. 53). Уживане під впливом російського *заниматься*, що має ширшу семантику, українське *займатися* недоречно у таких конструкціях: *почали створювати губернські, повітові й волосні земельні комітети, які займалися врегулюванням земельних суперечок і переписом земельних володінь* (С. 199); *Нарада обрала Раду республіки.., яка до скликання Установчих зборів мала займатися врегулюванням питання про владу* (С. 202). Треба: *врегулювали земельні суперечки; урегулювали питання*.

Аналіз мовних огріхів не вичерпує всієї повноти проблем культури мови. Варто коли-не-коли проводити своєрідну гігієну мислення... Це вироблятиме звичку вслухатися в чуже й своє мовлення, фіксувати слова, фрази, що викликають сумнів – добре сказано чи не зовсім, спонукатиме до пошуків кращих засобів, активізуватиме роботу думки. Вироблятиметься звичка уникати штампів, канцеляризмів, розвиватиметься потреба говорити не лише правильною, а й вишуканою мовою. Насамперед це стосується мови шкільних підручників, яка має бути взірцевою.